

УДК 821. 161. 2. 09

Ромащенко Л. І.

ШІСТДЕСЯТНИКИ І ШІСТДЕСЯТНИЦТВО В ЕПІСТОЛЯРІЇ ВАСИЛЯ СТУСА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗБІРКИ “ЛИСТИ ДО СИНА”)

У статті аналізується епістолярій В. Стуса зі збірки “Листи до сина” як одна з важливих форм творчої реалізації митця. Найбільше уваги приділено поцінуванню поетом творчості письменників-шістдесятників.

Ключові слова: епістолярій, щоденник, поезія, поема, драма, етика, естетика, філософія, літературний процес.

В статті анализируется эпистолярий В. Стуса, вошедший в сборник “Письма к сыну”, как одна из важнейших форм творческой реализации художника. Большое внимание уделено оценкам поэта творчества украинских писателей-шестидесятников.

Ключевые слова: эпистолярий, дневник, поэзия, поэма, драма, этика, эстетика, философия, литературный процесс.

In the article the letters of V. Stus from his album “Letters to the Son” are analyzed. Great attention is paid to the author’s appraisal of Ukrainian writers of the 60-ies.

Key words: letters, diary, poetry, poem, drama, ethics, aesthetics, philosophy, literary process.

Епістолярій кожного письменника становить неабиякий інтерес для дослідників як важлива форма творчої самореалізації митця. У випадку зі Стусом це положення особливо актуальне. В умовах суцільних обмежень (йому заборонено пересилати додому не лише власні вірші, а й переклади) Стус міг реалізуватися лише в епістолярному жанрі, хоч і тут були певні труднощі. У щоденнику поета зафіксовано: “Образливі конфіскації листів: майже ніхто не дістає листів од непрямих родичів чи друзів. У кожного є тільки один дозволений адресат, але й од нього листи доходять не так легко” [6, с. 163]. Тож за словами М. Коцюбинської, написані з ув’язнення

листи поета були для нього “єдиним вікном у світ”, хоча з цим висновком не погоджується В. Соболев, вважаючи, що Стус, який передплачував багато часописів, обмінювався книгами, був у курсі міжнародних подій (про це свідчить його коментар подій у Польщі на початку 80-х років), мав значно просторіші вікна у світ, ніж ті, хто перебував на волі (див. : [4, с. 204]).

Останнім часом творчість В. Стуса привертає все більше уваги науковців. У 1990 році на базі Донецького національного університету відбулася перша всеукраїнська конференція, присвячена вивченню спадщини письменника. Відтоді такі форуми відбуваються регулярно, а доповіді учасників друкуються в чергових випусках університетського збірника наукових праць “Актуальні проблеми української літератури і фольклору”. Епістолярій письменника аналізується у спеціальних розвідках (Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса // Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. – Т. 6 (додатковий). – Кн. 2. – Листи до друзів та знайомих. – Львів, 1994; Соболев В. Листування Василя Стуса в контексті української літературної епістолярної традиції // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. – Вип. 6. – Донецьк : Вид-во Донецького національного університету, 2002. – С. 203–209; Конончук Т. Етико-естетичний дискурс в епістолярії Василя Стуса // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 1 (14). – С. 216–221). А проте й до сьогодні листування Стуса залишає простір для наукової обсервації.

Тож і ми спробуємо внести дешицу в окреслену проблему і в цій статті розглянемо епістолярій В. Стуса зі збірки “Листи до сина”, у якому виявляються позиція автора як активного учасника літературного процесу (незважаючи на те, що був ув’язнений), його стосунки із шістдесятниками, оцінка їхнього доробку.

Стусів епістолярій виходить за межі приватності, звичайного буденного листування, перетворюючись “у симбіоз щоденної духовної автобіографії, що фіксувала як моменти його творчої реалізації, так і його роздуми, його розуміння світу і себе в цьому світі” [5, с. 6]. І в цьому “єдинодозволеному” спілкуванні з рідними виявляється часто дискусійний, а може, й неприйнятний погляд на окремі явища суспільного і літературного життя.

У листах В. Стуса знаходимо короткі влучні висловлювання про окремих шістдесятників та сприйняття їхніх творів поетом, більш чи менш докладний аналіз деяких із них, а також визначення сутності

літератури як естетичного явища, її загальних тенденцій розвитку, приміром: "... уся література – це оповідь про трагедію. Трагедію життя, яку література вчить не відчувати як трагедію" (152) У листі до А. Малишка (чи не єдиний лист у збірці, адресований не родичам) читаємо: "... Я читав вірш Д. Павличка "Ти зрікся мови рідної". Це ж тужіння Метлинського! Це ж тільки плач і нічого більше". Хоча наприкінці листа, пояснюючи його зміст і чекаючи поради від старшого побратима, Василь Семенович апелює саме до Павличкових рядків, які хотів би взяти собі за естетичне і громадянське кредо: "Не бійсь нічого, доки я з тобою, / Иди і правду людям говори! / Не жди ніколи слухної пори – / Твоє мовчання може стать ганьбою!" (14)

В іншому посланні до рідних оцінка поеми Ліни Костенко переходить у визначення сутності поетичної творчості загалом і навіть оприявнює гендерні погляди поета: "Циганська муза" дійшла до мене. І так само вподобав її. Хоч ставлення до цілої збірки – не абсолютно схвальне. Добре, що поповнила теми поезії. Так, особливо мені до душі тема Музи – жінки. Мені здається, що Україна – вся жіноча, жіночна. Що українські чоловіки не на рівні геніального жіноцтва свого (дуже прошу – не сприймати це просто як галантність). Українські пісні – все жіночі голоси. А чоловічі – чого вони варті – в гамі почуттів, настроїв, почувань? Справді, це муза Безчоловіча, безлицарна; туга її – жіноча. Сила її – жіноча. Мужність її – жіноча так само" (145).

До збірки "Листи до сина" введено не лише епістолярій, а й вірші поета, найперше програмні, поставлені в конкретно-історичний контекст. Важливе місце у книзі займають щоденникові записи автора "З таборового зошита" (за написання і передачу їх за кордон для опублікування Стуса додатково покарали роком камери-одиночки). З погляду досліджуваної проблеми особливо цікавим є запис №7, у якому поет досить гостро відгукується про сучасний йому стан українського письменства: "Власне, і читати нічого. ., в українській – нема нічого абсолютно. Культ бездарних Яворівських, їхній час, їхня година. Талановиті автори або мовчать (як Андріяшик), або займаються бозна-чим (скажімо, Дрозд чи Шевчук). Ліна Костенко проходила кілька талановитими книжками, але так і залишилася на маргінесі сьогодення-безчасся. Бо не її час. Бо не час Вінграновського. Бо не час Драча – капітулянта поезії. Що не рік – то риси жіночі все яскравіше виявляються в Драча. Сьогодні він – як

балакуча тіточка” (161). І це так суворо, безапеляційно про Драча, котрий дав позитивну рецензію на його збірку. Як бачимо, Стус далекий від епістолярної дипломатії (підтекст, натяки, недомовки), що було властиво письменницькому епістолярію 40–50-х років ХХ століття. За спостереженням В. Соболя, листи Стуса за емоційним навантаженням, гостротою суджень і висновків “близькі до творів доби полемічного спалаху, доби, котра підняла епістолографію до рівня наджанру” [4, с. 206].

Що ж до гострої критики Яворівського, то на цьому питанні варто зупинитися докладніше. Очевидно, Стусові була відразлива надмірна “службістська” запопадливість Володимира Олександровича у вираженні офіційної ідеології, що приносило відповідні дивіденди, славу, визнання (нагороджений Державною премією України ім. Т. Г. Шевченка за повість “Вічні Кортеліси” (1984 р.). Нині небагатьом відомо, що Яворівський – автор статті “Яничари” (1984 р.), котра не випадково увійшла до книги, загальний ідейний пафос якої точно окреслено у вступній статті до неї: “... у цьому збірнику розкрито своєрідну анатомію запродавства українського націоналізму міжнародному імперіалізму, розкрито модифікацію його антикомуністичного змісту на різних етапах розвитку...” [3, с. 13]. У статті Володимир Олександрович гнівно таврує “злочини” бандерівців, усіх “зенюків”, “паливод”, “стецьків”, називає їх “юридично узаконеними ворогами всього людства”, “тими ж таки фашистами, мізки яких уражені “національним безумством” і садистичною ненавистю до народу, який колись ділився з ними своїм хлібом” [9, 232–233]. І далі визнає, що “саме Росія винесла на своїх могутніх раменах головний тягар війни, і тільки тому, що гітлерівці не змогли підкорити її, ми теж залишились народом, нацією” [9, с. 229]. До речі, до названого збірника увійшли твори інших шістдесятників: Д. Павличка, І. Драча, Р. Федоріва, Р. Лубківського, О. Лупія.

У нових суспільно-політичних обставинах нардеп (мандрує від фракції “Наша Україна” до “Блоку Юлії Тимошенко), Голова СПУ Яворівський говорить і пише цілком протилежне. Наприклад, у циклі відомих радіопередач переконує, що причина всіх бід України – політика Росії, що панацея для нас – вступ до НАТО, що Радянський Союз – це втілення суцільного зла, що лише члени ОУН-УПА – справжні українські патріоти. Тому-то для громадськості стало шоком повідомлення у пресі про те, що В. Яворівський у радянські

часи був секретним співробітником КДБ, який написав донос на В. Стуса та інших письменників-дисидентів (див. : [1]).

Сам же В. Стус не вважав себе націоналістом, його намарне, як стверджує І. Дзюба, намагаються “героїзувати”, приписуючи “принципову антирадянськість від самого початку” [2, с. 17]. Доказом чому є лист поета до першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста: “Я не націоналіст. Навпаки, я вважав за потрібне робити так, аби серед певної частини українців розвіяти дурман самозакоханости, антисемітизму, загумінкової обмежености. Так само за потрібне я вважав робити так, щоб серед певної частини росіян, євреїв і т. д. розвіяти дурман неповаги до української мови, культури, історії, неповаги до праці селянина, що гречно причащає усіх нас хлібом і сіллю від своїх мозолів” [7, с. 407]. Якби взяти на озброєння цей Стусів принцип сьогодні, то, можливо б, поменшало деяких проблем в національному масштабі.

Дістається в одному з листів й іншим письменникам-шістдесятникам: “... прочитав вірші Павла Мовчана, зарослого, як лісовик. Вірші про Франка. І майже самі поразки – і майже в кожному рядку. А то ще – фальшу посередині. Парфуми стандартизаційні. На перині Прокруста мислиться, як на перині. Тільки навіщо до перини – стільки зела (борода, вуса etc.), адже зело – то не пух. Суміш. Абстрактні, невпорядковані композиції – жужмом. Шкода. Славний же поет і такі космічні швидкості добував, крутячись довкола кори” (98). А от про Григора Тютюнника зовсім іншої думки: “Прочитай у “Вітчизні” повість Григора Тютюнника (№ 11, с. 10–81) – якраз на Твій вік, тобі має сподобатися вона: геть жваво написане” (152).

У таборових записях В. Стус занотовує невдоволення і станом літературної критики. “Балакучою тіточкою” називає критика І. Дзюбу, якому “хочеться старої своєї стилістики, але з оглядом на нові умови. Виходить же так, що він багато пасталакає, а без користі. Його стаття про “Київ” Вінграновського – і гарна, і грішна. Бо час твій, Іване, минув. Бо неможливо писати сьогодні про Вінграновського, поета початку 60-их років. Зрештою, і сам Дзюба – то критик початку 60-их років. А в 80-их – вони чуються не в своїй атмосфері. Вони викинені зі свого часу напризволяще. Талановиті люди (який майстер – Дрозд!), але до чого застосовувати йому свою майстерність? І він розмальовує громадські туалети – бо це єдина дозволена форма громадського служіння українського мистецтва” (161).

Такі запальні оцінки, що стосуються навіть друзів по нещастю (маємо на увазі І. Дзюбу), можуть викликати деякі питання. Проте гострі висловлювання Стуса про літературознавчий доробок Дзюби не образили останнього й не завадили йому написати ґрунтовну, об’єктивну передмову до збірки “Палімпсест”, яка частково пояснює безапеляційні, безкомпромісні присуди шістдесятникам: “Він (Стус. – Л. Р.) не належав до людей, легких у спілкуванні... він не надавався ані до беззмістовних розваг, ані до патріотичної риторики та й усіякої необов’язковості взагалі У кожну справу вносив серйозність і, сказати б, невисловлений моральний ригоризм” [2, с. 11].

Сам же В. Стус убачає причину невтішного стану українського письменства (запис № 8) в чистках, проваджених у часи культу, у вилученні з літературного процесу талановитих митців: “Яка може бути література, коли вона не має доброї половини авторів? І авторів першокласних – таких, як Винниченко, Хвильовий, Підмогильний. Ось і маємо прозу колгоспних підлітків – один співучіший за другого, один солодший за другого. З мовою сільської бабусі, яка без “енька” слова не вимовить, тобто типову колоніальну літературу-забавку” (162).

Цей щоденниковий запис цікавий і з погляду оцінки позиції Д. Павличка¹. Стус коментує його лист-відповідь на репліку Ю. Бадзя про те, що даремно Д. Павличко в одному зі своїх публічних виступів назвав головною прикмету Франкового генія – боротьбу з українським буржуазним націоналізмом. Павличко був у край обурений реплікою і здобувся на ширий гнів проти “облудної філософії”, продемонструвавши свою полярну супроти Бадзя позицію. Подібні випадки представників “т. зв. української інтелігенції” Стус вважає сповіданням філософії “меншої чи більшої національної зради”, “холуйством” (162).

Розвиваючи останнє положення, Стус висловлює роздуми про паразитарність літератури, її стан і перспективи в одному з останніх листів. Поет із боєм констатує, що впродовж усієї історії 99% митців служили можновладцям, за що отримували певні привілеї. Творена вищими верствами культура була чужа народові, бо “пра-

¹ Про непослідовність позиції Д. Павличка як митця йдеться в нашій статті. Див.: Ромашенко Л. Нова збірка Д. Павличка “Ялівець”: художня еволюція чи?... // Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”. – Черкаси, 2007. – Вип. 118. – С. 137–141

вила за ще одного експлуататора”, виступаючи “за станові привілеї, за рабство духу” (181). “Мистецтво лизоблюдів утратило на волі, на буттєвості, втратило на етиці й випендрюється чистою естетикою... Кому вона потрібна, ця безмозка, бездушна, безсовісна естетика!” (181) – резюмує поет. “Дивною, тотожною протилежністю” подібним “маркітантам” (торгівцям) від мистецтва є, на думку Стуса, творчість нібито народних письменників, але без народу і без читача: “Скільки їх – етиків-першокласників, що все життя ходили до школи мистецтва, а так і не піднялися вище церковно-приходського рівня” (181). Вважаючи панацеєю незалежність митця від “ясновельможних”, поет усе ж не дає відповіді на питання, чи можна почуватися вільним од народу, чи досить одного лише “гіпертрофованого індивідуалізму”, аби творити шедеври.

Причини Стусової гострої критики шістдесятництва частково розкриває М. Наєнко: “В. Стус – не шістдесятник, він постшістдесятник і тому в нього намітився новий відхід від традиційності, але причетність до неї його не полишала. Тільки виявлялася в несподіваних формах...” [8, с. 28].

Обрана тема цієї статті не вичерпує всіх аспектів проблеми: що таке шістдесятництво, яке місце в ньому займав Стус, чому окремі його представники здобулися на неоднозначну, незрідка нищівну Стусову оцінку. Актуальність і гостроту порушеної проблеми засвідчила і тривала полеміка, започаткована статтею “Шістдесятництво: в історії і в сучасності” М. Наєнка (опублікована в шести номерах за серпень-вересень 2008 року в “Літературній Україні”). Ця “стаття-спогад” (за визначенням самої редакції) викликала бурхливі альтернативні відгуки В. Яременка “Задушене відродження в історії і в сучасності” (“Літературна Україна”, 2009, 23 квітня – 21 травня), М. Мачківського “Згадаймо всіх – поіменно!” (“Літературна Україна”, 2008, 13–20 листопада). Тож, гадаємо, науковцям залишається необмежений простір для критичної рецепції й наукової полеміки.

Література:

1. Артеменко А. Писатели отставили Яворивского / А. Артеменко // Акцент. – 2003. – 5 лист.
2. Дзюба І. Свіча у кам’яній п’їтми / І. Дзюба // Стус Василь. Палімент : [вибране] / Василь Стус. – К. : Факт, 2003. – С. 7–32.
3. Дубина М. Література – те ж поле битви... / М. Дубина // Відпо-

відь “землякам” : вірші, поеми, статті, памфлети, уривки з повістей та романів / [упоряд. М. І. Дубина]. – С. 3–15.

4. Соболев В. Листування Василя Стуса в контексті української літературної епістолярної традиції / В. Соболев // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. – Вип. 6. – Донецьк : Вид-во Донецького національного університету, 2002. – С. 203–209.

5. Стус Д. Осягнення долі / Д. Стус // Стус В. Листи до сина / В. Стус. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – С. 3–6.

6. Стус В. Листи до сина / В. Стус. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 192 с. (Далі при посиланні на це видання вказуватимемо сторінку в тексті).

7. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / Василь Стус. – Львів, 1994. – Т. 4. – 544 с.

8. Стусівські читання // Слово і час. – 1998. – № 6. – С. 21–28.

9. Яворівський В. Яничари / В. Яворівський // Відповідь “землякам” : вірші, поеми, статті, памфлети, уривки з повістей та романів / [упоряд. М. І. Дубина]. – К. : Рад. письменник, 1988. – С. 228–238.